

A magyar tudományos könyvtárak lepusztulása az elmúlt 25 évben

Szemle az élettudományi folyóirat-állományok fölött

Szerzőnk az MKE körmendi vándorgyűlésén tartott előadásában feltűnést keltett (még napjaink szabad szókimondást toleráló körülményei közepette is) kíméletlennek tetsző retorikájával. Ezt – s ez a legkevesebb – „átmentette” itteni cikkébe is. Tehette bátran, mivel az ő kíméletlennek látszó retorikájának semmi köze sincs a hazánkban olyannyira honos, adatokkal alá nem támasztott „intuitív” retorikákhoz. Marton – mondhatni örömmünkre – maximálisan egzakt, és – mondhatni bánatunkra – másutt is, más diszciplínák ellátását illetően is igaza lehet neki.

„S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt.”
(Vörösmarty Mihály)

Az előadásban nem találunk olyat, ami megváltóztatná a magyar tudományos könyvtárakról általánosan élő (önökben még részletgazdagabb, még nagyobb mélységi élességű) képet, a szegénység, a sivárság, az elhagyatottság képét. Nem találunk benne semmi vigasztalót, sem a jelenre, sem a jövőre nézve. Be kell vallanom, hogy az adatok sem mind újak. Többjüket közöltem már a könyvtárak, a tudomány lezüllése ellen folytatott hosszú, keserves, eredménytelen harc során, legfeljebb az adatfeldolgozásban nyújtok újat, más helyre téve a hangsúlyt, más oldalt helyezve előtérbe, másképp csoportosítva kálváriánk stációit.

Kérdezhetné valaki, mire jó az ismétlés? Sőt azt is kérdezhetné, minek a sírás, minek a kiáltás. Úgy vélem, legjobb, ha a tények válaszolnak erre a kérdésre.

A tényeket az élettudományi szakterületeken működő magyar könyvtárakból vettük. Az élettudományok (a legegyszerűbb definíció szerint) a kísérletes biológiát és az orvostudományi alapkutatást foglalják magukba.

Az 1. táblázatban az élettudományok egyik referálólapja folyóiratainak 1970-es és 1976-os magyarországi előfizettségét találjuk. (A „standard” korlátozás azt jelenti, hogy csak a Magyarországon 1970-ben is, 1976-ban is előfizetett, címváltozást nem szenvedett primer tudományos folyóiratokat vettük be a mintába.) Bár nem jelentős, és egymáshoz nagyon közel eső mértékben, de mindkét szakterületen csökkent az átlagos előfizetésszám. A kutatóhelyek (és főleg a témák) száma

pedig bizonyosan nem csökkent közben, hanem nőtt. Ekkor indult pl. a legjelentősebb magyar élettudományi kutatóintézet, az MTA Szegedi Biológiai Központ, az átlagot erősen javító könyvtárral, ami azonban nem volt elég a többiek romlásának ellensúlyozására.

1. táblázat

**A CC Life Sciences standard folyóiratainak
előfizetése Magyarországon (1970–1976)**

	Orvosi	Biológiai
Folyóirat	328	203
Átlagos előfizetésszám, 1970	9,38	8,33
Átlagos előfizetésszám, 1976	8,96	7,94

Ki tudja, meddig mendegéltünk volna így, szép lassan lefelé, ha nem jön egy drámai zuhanás: 1982-ben következett be az a katasztrófa, amelynek máig is isszuk a levét, a nagy revízió. Rövid összefoglalása: egészen felső politikai iniciativa nyomán, arra hivatkozva ürügyként, hogy többféle folyóirat járjon az országba kevesebb példányban, egy erre felhatalmazott bizottság önkényes revízió alá vette az 1983-as „tőkés” folyóiratok előfizetéseit. Elvették a kényük-kedvük szerint fölöslegesnek tartottakat, onnan, ahonnan kényük-kedvük szerint akarták. A levágottak 99%-a tudományos folyóirat volt. A politika megfontolatlanul kártételre vezérelte ki az apparátust, sőt birtokon belül megtalálta az önkéntes árulókat, a könyvtáros különítményt, akik elvégezték a piszkos munkát, letarolták a könyvtárakat. Mi több, megtalálták azokat a

vezető könyvtárosokat (nem sokat), akik vállalták a bizonyítvány magyarázását, gátlástalanul hazudoztak a gazda helyett, sőt megkísérelték átvállalni a büntett kezdeményezését is, készek voltak elvinni a balhét, nem is érdekes, hogy ingyen, vagy nem ingyen. Az indokból persze egy szó sem volt igaz, egyetlen folyóiratot sem kapott az ország az elvetettek helyett.

A 2. táblázatban számokkal mutatjuk be, hogyan működött a bizottság, hol találta meg a fölösleges folyóiratokat. Látható, hogy a legrosszabb könyvtárakat kímélték leginkább, és a legintenzívebb használókat büntették legerősebben. E gyászos história annyira egyedülálló, hogy talán akad majd valaki, aki „örök tanulságul” utánajár részleteinek.

2. táblázat

Átlag feletti mértékben büntetett könyvtárak az 1983-as „nagy revízióban”

Vezető biológiai folyóiratok előfizetésszáma	Könyvtár	Ebből a büntetettek százaléka
1–6	16	31
7–9	16	75
20–	8	38
<i>Intézménytípus</i>		
Egyetem	18	17
Kutatóintézet	10	80
Egyéb kutatóhely	12	75
Összesen	40	50

Az országos felzúdulás hatására később megengedték néhány folyóirat visszavásárlását, de csakhamar megtalálták, hogyan legyen övék az utolsó szó. Az 1985-re szóló előfizetések árát utólag(!) megemelték 50%-kal. Tehették, hiszen külföldi folyóiratot csakis szigorúan központilag, a Kultúra és a PKHI (ma HELIR) közbeiktatásával lehetett rendelni. Ez az ötlet úgy megtetszett nekik, hogy hamarosan eljutottak a 80%-os haszonkulcshoz.

A 3. táblázat mutatja az eredményt. Hat év alatt három és félszeres forint-árnövekedés ment végbe, bár közben a dollár árfolyama csak 14%-kal emelkedett(!). A Kultúra haszna fölé ment a 100%-nak, mert a folyóiratok dollárára csak kétszeresre nőtt a hat év alatt.

3. táblázat

235 orvosi és biológiai magfolyóirat áralakulása (1982–1988)

	Orvosi	Biológiai
Folyóirat	129	106
Cikk (1988)	43 494	47 436
Ár (1982)	626 743	1 870 058
Ár (1988)	2 096 642	6 575 350
88/82x100	335	352

A táblázatból az is látható, hogy az áremelés összességében nem egyformán érintette a könyvtárakat, mert az ár erősen diszciplínafüggő. Harmadán készíthetünk ugyanolyan orvosi könyvtárat, mint biológiai. Még egy szempont: a folyóiratszám rossz tükrö a valóságot ténylegesen mutató cikkszámra.

Nem érdektelen tehát utánamenni a cikkáraknak. Ezt tettük a 4. táblázatban. A vezető folyóiratok cikkeinek átlagára szakterület szerint is, eredet szerint is, folyóiratméret szerint is erősen eltérő, akár tízszeresen is, mint az utolsó párban láthatjuk. Ez a körülmény soha, sehol sem érvényesült még a magyar tudomány támogatásában.

4. táblázat

Orvosi és biológiai magfolyóiratok cikkátlagairai (1988)

	Cikkátlagár	%
Orvosi	48,2	100
Biológiai	138,6	288
Nagy folyóiratok	80,3	100
Kis folyóiratok	142,9	178
USA-folyóiratok	60,0	100
Nem USA-folyóiratok	153,8	255
Nagy USA, orvosi	28,6	100
Kis nem USA, biológiai	285,2	997

Hogyan hatott a nagy revízió az előfizetésekre? Erről tájékoztat az 5. táblázat. (Itt az áremelés még nem hatott, mert – mint említettük – ezt utólag, a rendelések elküldése után hajtották végre a tervgazdaság nagyobb dicsőségére.) A táblázatban négy szakterület tudományos folyóiratainak előfizettségét mutatjuk be országos összefüggésben. A szemléletesség kedvéért cikkgaritúrában fejeztük ki az előfizetettséget. Ez azt mutatja, hogy az illető diszciplína folyóiratainak összes cikkszám hányadosa van meg e folyóiratok révén az országban. Természetesen nem igazi garitúrákról van szó, a vezető folyóiratok példányszáma nagyobb. A visszaesés nyomasztó. A neurobiológia látszólagos stabilitása nyilván e nálunk nagy hagyományokkal rendelkező tudományág kutatólétszámának növekedésével magyarázható.

5. táblázat

Magyarországon előfizetett cikkgaritúrák (1978–1985)

	1978	1985	Különbség	%
Biokémia	11,6	8,5	-3,6	-31
Immunológia	10,1	7,5	-2,6	-26
Neurobiológia	6,9	6,4	-0,5	-7
Gyógyszertan	6,6	4,6	-2,0	-30

Vegyük hát figyelembe a kutatóhelyek számának alakulását. (A kutatólétszámot gyakorlatilag lehetetlen pontosan követni.) A 6. táblázatban az egy kutatóhelyre jutó garnitúraszámot láthatjuk százalékban kifejezve. A visszaesés már nem is nyomasztó, hanem megdöbbentő. A kiegyenlítő százaléktértek azt mutatják, hogy hány százalékkal kellett volna több cikket beszerezni 1985-ben ahhoz, hogy elérjük az 1978-as színvonalat, ami különben egyáltalán nem volt ideális, hiszen még a legjobb átlagérték sem érte el a 20%-ot. Ebben nem a könyvtárosok a hibásak, legfeljebb annyiban, hogy nem tudnak alternatívát mutatni a fenntartók önkényes, dilettáns előfizetési „konceptióival” szemben. Bűnös ebben az oktatás is, hiszen alig tudnak valamit a végzős könyvtárosok a tudományos információkról, a tudományos folyóiratokról. Mintha a negyvenes, ötvenes években járnánk.

6. táblázat

Egy magyar előfizetőre jutó garnitúraérték (százalékban)

	1978	1985	Kiegyenlítő %
Biokémia	15,7	9,4	67
Immunológia	19,8	11,7	69
Neurobiológia	11,1	8,5	31
Gyógyszertan	8,7	5,5	58

A 7. táblázatban a jó, közepes és gyenge könyvtárak számának alakulását láthatjuk 1978–1985 között. Jónak vettük azt a könyvtárat, amelyben a kérdéses diszciplína cikkeinek nagyobbik fele megtalálható. Közepes a 10% feletti állományú könyvtár, és gyengének minősítettük (egyáltalán nem maximalista módon) azt, amelyikben a szakterület cikkeinek tizede sincs jelen. A táblázat számai az ismétlődések miatt nagyobbak, ám ez a lényegét nem érinti – egy-egy könyvtár többszörösen is lehet rossz. A jó és közepes könyvtárak együttes aránya egyharmadról egyötödre esett vissza. Számbeli növekedést csak a rossz könyvtárak mutattak.

7. táblázat

Jó, közepes, gyenge könyvtárak (biokémia, immunológia, neurobiológia, gyógyszer-tan)

Minőség	1978	1985	85/78x100
Jó	17	12	71
Közepes	70	54	77
Gyenge	176	242	137
Jó+közepes %	33	21	

A siralmas koncepciótlanság illusztrációja a 8. táblázat. Könyvtárak szűntek meg, könyvtárak keletkeztek, de többségükben nem volt, főleg pedig nem lett több, mint a diszciplína egyetlen szakfolyóirata. (Ha valaki azzal vigasztalná magát, hogy ez bizonyára a legjobb folyóirat, nagyon téved: nálunk a legelőfizetettebb folyóiratok oroszok és németek, amelyeket hazájukban is inkább csak írnak, semmint olvasnak.)

8. táblázat

1979–1986 között megszűnt, illetve újonnan keletkezett biológiai folyóirat-állományok

	Megszűnt,	ebből egy folyóiratos	Keletkezett,	ebből egy folyóiratos
Biokémia	18	15	29	18
Gyógyszertan	19	16	25	18
Neurobiológia	15	11	29	22

Mit tegyünk? Segítsük egymást – mondhatná valaki. Nos, nézzük, hogyan segítik egymást a magyar tudományos könyvtárak (9. táblázat). Kommentár helyett a könyvtárközi kölcsönzési rendelethez hivatkozunk: postafordultával vagy a kért műnek, vagy a nemleges válasznak úton kell lennie. A táblázatban csak az először megkeresett könyvtárból érkezett művek adatai szerepelnek, azaz kiküszöböltük az egyáltalán nem ritka zezugos küldözgetést, ami miatt a valóság tehát még kiábrándítóbb. Oda-vissza a legprimitívebb „surface mail” működött.

9. táblázat

Könyvtárközi kérések átfutási ideje (Az MTA Szegedi Biológiai Központ kérései)

	Magyar	BLLD (most: BLDSC)
Beérkezési idő (átlag)	27,3 nap	24,3 nap
Korrigált átlag	24,6 nap	21,5 nap
17 napon belül érkezettek %-a	36	21

Úgy tűnik egyébként is, hogy a magyar könyvtárak nem egymással, hanem vámszedőikkel szeretnek együttműködni (10. táblázat). Legalábbis erre lehet következtetni egy magyar és egy külföldi folyóirat-előfizetési ügynökség áradataiból. A magyar ügynökség 72%-kal kér többet, mint a külföldi, a mintában szereplő nem túl olcsó biológiai folyóiratokat tehát darabonként átlag százezer forintért(!) rendel meg. (Az összehasonlítás 1995 kö-

zepe táján lesz pontos, a végleges számlák kiküldése után. Nagy eltérés persze nem várható.) A jelenség felfoghatatlan a józan ész számára. Nem sajnálják az illető könyvtárosok kidobni a milliokat? Nem féltik-e szakmai (és emberi) becsületüket? Állásukat? Hogy néznek olvasók szemébe?

Lehet, hogy sok kínos kérdést érintettem, ám biztos, hogy korántsem mindent, korántsem elég mélyen, de egy elgondolkodásra azért elegendet.

Internet Index a SilverPlatternél

Az Internet Index egy Web-oldal, amely a tárolt információk betűrend, valamint téma szerinti mutatóját tartalmazza. A mutatót ellátták a hozzáféréshez szükséges kapcsolat jelével. Az Internet Index annyiban tér el a meglévő Internet-keresőrendszerektől (pl. Archie vagy World Wide Web), hogy azonnali és közvetlen hozzáférést tesz lehetővé a forráshoz, illetve a dokumentumhoz, akár a Web-szerveren, akár a Gopherben, akár az FTP-szerveren található.

Az Internet Indexnek két összetevője van: a dokumentum címe szerinti betűrendes, és a téma szerinti mutató. Ha pl. valaki a C betű alatt keres, megtalálja a Charter of the United Nations (az Egyesült Nemzetek Szervezetének Chartája) dokumentumcímét. Ha rákattint a mellette levő kapcsolati jelre, a charta szövege jelenik meg a képernyőn. A tárgy szerinti mutatóban az ENSZ Chartát a Historic Documents (Történelmi dokumentumok) alatt találjuk meg. Az Internet Index tartalmazza a szerzők nevét is, de a dokumentumhoz vezető kapcsolat a cím mellett található meg.

A hozzáférés az Internet Indexhez ingyenes. A SilverPlatter ezt az eszközt az információhoz való hozzáférés egy módjának tekinti. Gerry Hurley, a SilverPlatter oktatási igazgatója ezt így fogalmazta meg: „Azt szeretnénk, hogy azok, akik az Internetet használják, könyvtárosok és mások, forrásokat is szolgáltatassanak az Internet Index számára. Reméljük, hogy az Internet Index olyan eszközzé válik, amelyet az Internet használói állítanak elő az Internet használóinak, és amely mindenki számára egyszerűvé teszi a keresett információk feltárását.”

Az Internet Indexbe a SilverPlatter Web-szerverének Home Page oldalán lehet belépni a következő URL-számon: <http://www.silverplatter.com>. Új tételek bevitelére is az Internet Index Home Page oldalán találunk utasításokat.

/SilverPlatter Information Inc., 1994. október 24./

(R. P.)

10. táblázat
56 biológiai folyóirat előfizetési díja 1995-re

	Összes ár (forint)	Átlagár	%
A Swets- ügynökségnél	7 811 031	139 500	100
A HELIR-nél	13 422 011	239 700	172

Beérkezett: 1994. szeptember 2-án.

A Swets és a Faxon szerződése

A Swets & Zeitlinger B. V. (Lisse) megvásárolta a Faxon Company (Westwood, Ma. USA) minden európai irodáját, és átvette minden európai előfizetési kapcsolatát. A szerződés kiterjed a Faxon Europe-ra Amsterdamban, a Faxon U.K.-ra Coventryban, a Faxon France-ra Párizsban, a Kunst und Wissenre Stuttgartban, a Wennergren-Williamsre Stockholmban és a Faxon Internationale Moszkvában. A Swets & Zeitlinger B. V. teljes mértékben garantálja a faxon klientélája számára a szolgáltatások folyamatosságát és színvonalát. A Faxon a maga részéről mindent megtesz, hogy az átmenet zökkenőmentes legyen. További információkért a Swets hollandiai irodájához lehet fordulni (tel.: 31-2521-35111, fax: 31-2521-15888).

/Swets Subscription Service, 1994. június 17./

(P. I.)

A SAILS rendszert sikeresen alkalmazzák több mint 18 európai könyvtárban

A SAILS a Swets & Zeitlinger cég folyóirat-kezelő rendszere, amely teljesen automatizáltan végzi a folyóirat-állománnyal kapcsolatos adminisztratív teendőket. A szabványos hardverkonfiguráció számára mind önálló, mind hálózati megvalósítása ki van dolgozva. Gyors és kényelmes hozzáférést biztosít az előfizetés-ellenőrzési, az érkeztetési, reklamálási és egyéb funkciókhoz.

Az aktív marketingtevékenység beindítása óta 6 európai ország több mint 18 könyvtárban helyezték üzembe a rendszert, ezek között országos közművelődési, főiskolai és egyéb könyvtárak egyaránt megtalálhatók.

/Swets Subscription Service, 1994. október 24./

(V. P. É.)